

(əvvəli ötən
şənbə sayımızda)

Əli Əmirlinin "Bütün deyilənlərə rəğmən və ya Ağə Məhəmməd Şah Qacar" tarixi dramı adından da göründüyü kimi, əksər tarixçilərin qeyd etdiyi kimi qəddar və müstəbid, lakin bir insan və hökmdar kimi son dərəcə mürəkkəb bir şəxsiyyətin tələyinə həsr olunub və Əli Əmirli bu iki faktorı gizlətmir. Burada Qacara bəraət yoxdur, o, doğrudan da hakimiyyət uğrunda mübarizədə qardaşlarını və xüsusilə çox sevdiyi qardaşı Cəfərqulu xanı öldürmüş, atasının qatili Kərim xan Zəndin sümüklərini qəbirdən çıxartdırıb taxtının altında hər gün bas-talayır və ürəyini sakitləşdirir.. Və Qacarı iki dəfə Şuşaya hücum etməsi, Tiflisi odlara qorq eləməsi də tarixi faktlardır.

"Qarabağnamə"lərdə

bütün bu hadisələr öz əksini tapıb.. Bu hadisələr Əli Əmirlinin pyesində də xatırlanır. Amma Əli Əmirli "Qacar niyə qəddardır?" demir, "o, niyə qəddar oldu?" sualına cavab verir. Bu mənada Qacarı anası Ceyranla söhbətləri və pyesin sonunda, öz xidmətçisi tərəfindən qətlə yetirilməmişdən öncə söylədiyi monoloq əslində, onu müstəbid şah kimi yox, daha çox bədbəxt bir insan kimi səciyyələndirir. "Üzümə adil hökmdar deyib, xəlvətdə qəddar, xunxar söylədilər səbəbini də xasiyyətində gördülər. Bir oğlunun boynunu vurdurub, ikisinin gözünü tökdürən Şah Ab-basa, vəliəhd Rzaqulu xanın gözələrinə mil çəkdirib kor eləyən Nadir şahə qəddar demədilər. Bu minvalla mənim xeyirə, mərhəmətə açıq qəlbimi daşı döndərdilər. Bitib-tükənməyən qovğalar, müharibələr, qisas alovu ilə şölələ-nən əməllərim çox şeyi unutturdu mənə, ruhumun kamləşən yolunda görəcəyim işlər çıxdı yadımdan". Qacarı bu monoloqu təkcə qanlar tökən bir hökmdarın deyil, həm də bütün həyatı boyu dərin iztirablar və sarsıntılarla üzləşən bir hökmdarın faciəsini əks etdirir.

Əli Əmirli "Mesənət" dramında Azərbaycanın bütün tarix boyu ən xeyriyyəçi milyonçusu - mesənəti Hacı Zeynalabdin Tağıyevdən və onun ailəsindən söz açır. Tağıyevin xeyirxah əməlləri və Azərbaycanın sosial, mədəni həyatında oynadığı misilsiz fəaliyyəti haqqında Nəriman Nərimanovun ona həsr etdiyi kitabdan, M.S.Ordubadinin "Gizli Bakı" romanındakı bir neçə səhifədən başlamış Qulman İlkinin, Manaf Süleymanovun və digər müəlliflərin publisistik yazılarına qədər bildiklərimiz az deyil.

VƏQİF YUSİFLİ,
filologiya elmləri doktoru

Dramaturgiyamızın axtarışları

Amma gəlin etiraf edərk ki, Hacının mükəmməl bədii obrazı hələ bədii ədəbiyyatda öz əksini tapmamışdı. Bu yolda Əli Əmirli ilk addımını atdı.

Ümumiyyətlə, Əli Əmirlinin son pyesləri tarixə, tarixi hadisələrə və tarixi şəxsiyyətlərə həsr olunur və bunu onun yaradıcılığında müsbət bir tendensiya hesab etmək olar. Onun "Hacı murad" tarixi dramı Lev Tolstoyun eyni adlı povesti əsasında qələmə alınıb, "Nuri-didə Ceyhun" pyesi Ceyhun Hacıbəylinin qürbətdə keçən həyatından, "Ah, bu uzun sevdə yolu" dramı isə Mikayıl Müşfiqin sənət tələyindən və ömrünün son günlərindən söz açır. Bu pyeslər maraqlı süjet xətti, konfliktləri ilə seçilir. Əlbəttə, Əli Əmirlinin "Hacı Murad"ı Tolstoyun povestinin səviyyəsinə çatma bilməz, amma müəllif o dövrün ictimai-siyasi mənzərəsini, Şeyx Şamil və Hacı Murad, Hacı Murad və ruslar konfliktini real və inandırıcı canlandırır. "Ah, bu uzun sevdə yolu" pyesində də Müşfiqlə Dərbərin sevgisi aparıcı xəttə çevrilir, amma Müşfiqi təkcə sevgi - məhəbbət bucağından seyr etmək onu bir obraz kimi bütöv, daha canlı görməyə xələl gətirir. Bir də ki, bu pyədə Müşfiqin şeirlərindən xeyli misallar gətirilir ki, bunlar sanki bir şeir gecəsini xatırladır.

Biz İlqar Fəhminin "Şahnamə"sini də oxuduq. İlqar Fəhmi orta əsrlər Azərbaycan tarixinin səfəvilər dövrünə aid məqalələr silsiləsi ilə bizə tanışdır və deyək ki, o, tarixi hadisələri təkcə tarixi kitablardan oxumaqla işini bitirmir, həm də o, bir yazıçı fəhmi ilə tarixin gizlinlərinə də baş vurur.

Firuz Mustafanın "Tarixin kölgəsi" pyesində

hadisələr əsasən 1920-1922-ci illərdə baş verir. Bu pyes iki mənada bizə gözənilməz təsir bağışladı. Birincisi" əsərin həcmi 440 səhifədir, ola bilsin, dünya ədəbiyyatında belə həcmi böyük pyeslər olub, amma Azərbaycan ədəbiyyatında bu, birinci hadisədir. Təbii ki bu əsər təməşaya qoyulmaq üçün yox, oxunmaq üçün yazılmışdır. İkincisi, pyesdəki bütün iştirakçıların (Məmməd Əmin Rəsulzadənin, Nəriman Nərimanovun, Stalinin və onların yaxın qohumlarının) iştirak etdiyi pyesdə - daha doğrusu, dram-xronikada, bədii fantaziyadan daha çox sənədlərə, faktlara istinad olunur. Əsərdə ön sözdə qeyd edildiyi kimi, bəhs edilən tarixi dövrün mənzərəsini əks etdirən sənədli yazılara, memuar və xatirələrə geniş yer verilmişdir. Nərimanov, Məmməd Əmin Rəsulzadə və Stalinin söhbətlərində əsasən siyasi məsələ-

lər müzakirə olunur. Pyesdəki hadisələrin şərhçisi isə Məmmədli Rəsuloğludur. O, mühüm tarixi hadisələrin iştirakçısı və müşahidəçisi olub. Məlumdur ki, Azərbaycanda Şura hökuməti qurulanda Rəsulzadə həbsdə idi, Stalinin Bakıya gəlişindən sonra o, həbsdən azad edilir və Stalin onu Moskvaya aparır.

Vaxtilə Rəsulzadə Kobani-Stalini ölümdən xilas etmişdi

Amma təbii ki, Rəsulzadənin illər boyu Azərbaycanı müstəqil görmək arzusu və mücadiləsi ilə Stalinin mənsub olduğu kommunist ideologiyası bir araya sığmazdı. Ona görə də Rəsulzadə dostlarından birinin köməyi ilə Fin körfəzi üzərindən Finlandiyaya keçir, oradan Türkiyəyə yollanır, ömürlük mühacirət həyatı da 1922-ci ildən başlanır.

Pyes qeyd etdiyimiz kimi, ancaq üç liderin söhbətləri, müzakirələri üzərində qurulmuşdur. Amma konflikt bu söhbətlərdə, müzakirələrdə nəzərə çarpan məsələlərdə, onların mahiyyətindədir. Stalin həm əməli, həm də nəzəri cəhətdən bolşevikdir, hətta onun üçün millət anlayışı yoxdur, o, hər vasitə ilə olursa-olsun hakimiyyəti ələ keçirmək və kommunist diktaturasını yaratmaq uğrunda mübarizə aparır.. Nərimanov da bolşevikdir və onun səhvi orasında idi ki, Leninə, kommunist ideologiyasına inanırdı, fəhlə-kəndli hakimiyyətinin gələcəyinə inam bəsləyirdi və Azərbaycanın müstəqilliyini də bu anlamda dərk edirdi. Moskva bunu anlayır və Nərimanova təzyiqləri artırır. Rəsulzadə isə müstəqillik ideyasını müdafiə edir, onun Stalinlə, Nərimanovla mübahisələri də məhz müstəqilliklə bağlı idi. Eyni məkanda olsalar da, bu üç liderin düşüncə tərzini eyni deyildi. Firuz Mustafa öncə qeyd etdiyimiz kimi, tarixi faktlara, necə deyirlər, daşdan keçən sənədlərə istinad etmişdir. Amma pyesdə müəyyən dərəcədə uydurma təsiri bağışlayan səhnələr də diqqətdən yayınmır.

Xüsusilə, Nərimanovun həyat yoldaşı Gülsüm xanım-la Stalinin arvadı Alliluyevanın ədəbiyyat haqqında söhbətləri...

Son illərin dramaturgiyası haqqında bu icmal yazımızı nikbin notlarla bitirmək istəyirik: Azərbaycan dramaturgiyası yeni bir inkişaf mərhələsindədir. Dramaturgiyada yeni imzalar, yeni adlar görünür, teatrda isə klassik ənənələr də yaşayır, yeni, novator meyillər də..Oxucuları dram əsərləri ilə tanış olmağa, tamaşaçılara isə teatra dəvət edirik...